

PREDGOVOR**U SENCI JAVNIH
POLITIKA**

*I*STRAŽIVANJE „KULTURA RAĐANJA I PARTNERSKI odnosi u Srbiji” prezentovano u ovom tematu časopisa Limes Plus pod nazivom *U senci javnih politika: rodne politike i rodno iskustvo*, sprovedeno je u prvoj polovini 2017, u okviru Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, kao nastavak prethodnog kvalitativnog istraživanja „Politike roditeljstva” koje se bavilo problemima kulture rađanja i partnerstva sagledanih iz feminističke perspektive. Istraživanje je sprovedeno u saradnji sa NVO Centar za mame iz Beograda, koji je omogućio logističku podršku u realizaciji terenskog istraživanja i u javnom promovisanju rezultata istraživanja. U realizaciji ovog istraživanja volonterski su učestvovali studenti osnovnih studija sociologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu: Sofija Novaković, Andrija Golubović i Jelena Riznić.

Cilj ovog istraživanja je da učini vidljivim žensko iskustvo, a naročito stavove i preferencije žena u Srbiji uključujući i sever Kosova, u pogledu rodnih politika i vrednosnih orijentacija, pri čemu je ovaj put primenjen i kvantitativan pristup. Istraživanje, posmatrano u celini, objedinjavanjem oba metoda analize i kvalitativnog i kvantitativnog, ima za cilj da doprinese afirmisanju rodnih politika koje se moraju zasnivati na poznavanju neposrednog iskustva i potreba žena u Srbiji.

Svaki od tekstova koji se nalaze u ovom zborniku predstavlja, s jedne strane analizu opštih društvenih politika koje se tiču nekog od aspekata specifično društvenog položaja žena, a sa druge, pružaju informacije i sliku o tome kako se te politike prelamaju kroz neposredno iskustvo žena i reflektuju na kvalitet njihovog života. Na taj način, ovaj temat pruža informaciju o primenljivosti i uspešnosti tranzicijskih rodnih politika i sadrži konkretne predloge ili omogućuje izvlačenje zaključaka na osnovu iskustava ispitanica o mogućim pravcima njihovog poboljšanja. Radovi u tematu su rezultat rada više autorki i jednog autora, koji koriste različita teorijska polazišta koja, u krajnjem ishodu, nisu objedinjena u jedinstven zajednički teorijski pristup, te svaki tekst, u tom pogledu, predstavlja nezavisnu celinu.

Temat je podeljen u tri dela. U prvom delu pod naslovom *Makropolitike vs. individualne prakse i preferencije* obrađen je problem kolizije ili neusklađenosti javnih politika i realnog iskustva žena u Srbiji. U tekstu „Populaciona politika iz ugla žena – analiza iskustava i političkih opredeljenja žena”, Sekulić pristupa problemu „bele kuge” u Srbiji iz nove perspektive. Umesto uobičajenog pristupa, zasnovanog na analizi ličnih životnih trajektorija žena i preferencija u pogledu željenog broja dece, analizirana je šira politička kultura i vrednosne orijentacije i njihova povezanost sa stavovima i preferencijama ispitanica u pogledu poželjne populacione politike. U tekstu „Institucionalna podrška usklađivanju profesionalne i porodične sfere u Srbiji” Poleti i Petrović ukazuju na visok nivo neusklađenosti porodičnog života žena i sfere rada. Ovaj tekst pruža pregled važećih zakonskih i institucionalnih rešenja i mera iz ove oblasti u Srbiji, upoređenih su sa iskustvom, mišljenjima, potrebama i očekivanjima ispitanica. U tekstu „Analiza uloge porodice u Srbiji u prihvatanju LGBTTIQ identiteta”, Radoman i Golubović proučavaju problem stigmatizacije LGBTTIQ osoba u primarnim porodicama, ukazujući da promenu formalnog nivoa diskriminacije prema LGBT osobama (u smislu do sada ostvarenih izmena zakonskog okvira i institucionalnih mera suzbijanja diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije) ne prati u istoj meri i promena stavova građana, a u ovom slučaju majki u Srbiji, za koje je karakterističan visok stepen homofobije.

Drugi deo temata, *Mikrosocijalne prakse i odnosi* fokusira se na analizu ličnih životnih strategija žena u njima neposrednom društvenom okruženju. U tekstu „Od partnerstva ka roditeljstvu: Od uzajamnosti do odvojenosti”, Bobić polazi sa pozicija teorije demografske tranzicije i ukazuje da populaciona politika treba da počiva na drugačijoj paradigmi od one koja je implicite prisutna u postojećoj Strategiji podsticanja rađanja (Vlada RS, 2008). Strategija se oslanja na nuklearnu porodicu i intenzivno majčinstvo, na rodno segregirane uloge muža i žene i odsutnog oca i na model oca kao hranioca. Umesto toga, rezultati ovog istraživanja potvrđuju da rodna ravnopravnost, jačanje očinstva, manje intenzivno majčinstvo, životni balans, zadovoljstvo životom žene i muškarca, uz prava na izbore predstavljaju potreban okvir za pristup rešenju niskog nataliteta u Srbiji danas. Na ovaj pristup, nadovezuje se tekst „Nova/stara rodna očekivanja – konformizam ili otpor patrijarhalnoj podeli rodnih uloga u porodici” autorki Radović, Marković i Riznić, koji pruža dodatnu konkretnu analizu postojanja žrtvujućeg mikro-matrijarhata unutar bračno-partnerskih i porodičnih obrazaca žena. Slično tome, na nivou mikro analize socijalnih mreža, Jarić i

6 Sokolovska u tekstu „Ego i alteri: Socijalna analiza ličnih mreža podrške majkama u

Srbiji”, pokazuju da žene u Srbiji danas, u odsustvu razvijene institucionalne podrške materinstvu, mogu još uvek da se oslanjaju samo na najbliže u svojoj okolini, te da su to pre svega žene (majke, najbolje prijateljice, sestre), a mnogo manje muškarci, što potvrđuje postojanje segregacije rodnih uloga. Unutar ove analize uloga partnera/supruga/oca dece nije analizirana, ali drugi delovi istraživanja pokazuju da podrška oca nije podrazumljiva, što se najbolje može ilustrovati na primeru korišćenja alimentacije. Skoro 40% žena koje su razvedene morale su da pokrenu sudsku parnicu kako bi dobile alimentaciju, a među svim razvedenim ženama oko 60% njih je nikada nije dobijalo redovno ili je uopšte nisu ni koristile.

Treći deo *Žensko telo* čine dva teksta koji se bave ženskom telesnošću. U tekstu „Moje telo, ja: kontraceptivna kultura”, Sekulić polazi od toga da se jedna od osnovnih dimenzija podvlašćivanja žena ostvaruje kroz privajanje ženske reproduktivnosti i seksualnosti (problem koji je široko tematizovan u savremenoj feminističkoj teoriji), i izražava se kao društveno konstruisan gubitak kontrole žena nad vlastitim telom. Sa tog polazišta, u radu su analizirani kulturološko-politički okviri niskog korišćenja kontracepcije u Srbiji. U tekstu „Slika porođaja u Srbiji: institucionalne prakse i iskustva žena”, Stanković, Skočajić i Đorđević analizirale su načine organizovanja porođaja u lokalnim porodilištima. Cilj njihove analize bio je da utvrde u kojoj meri je zastupljeno akušersko nasilje pri porođaju, te kakve posledice određene intervencije i prakse, uključujući tu i opšti tretman porodilja u bolnici, imaju po iskustvo žena. Rezultati pokazuju da se određene potencijalno rizične intervencije i prakse na porođaju sprovode češće nego što je to sugerisano u preporukama Svetske zdravstvene organizacije (na primer, indukcija porođaja i ležanje na leđima), dok intervencije koje bi olakšale porođajno iskustvo ili iskustvo boravka u porodilištu nisu u dovoljnoj meri zastupljene ili dostupne ženama različitog socijalnog statusa.

Kada je u pitanju metodologija, terenski deo ovog istraživanja realizovan je na uzorku od 1560 žena primenom kombinovanog kvotnog, namernog i prigodnog uzorkovanja, uz poboljšanje pouzdanosti dobijenih rezultata povećanjem veličine uzorka. Sadržaj ankete, koja se jednim delom sastoji od pitanja koja se odnose na intiman život žena, kao i na iskustvo porodičnog nasilja i neretko traumatična, veoma intimna iskustva u porođajnoj sali i porodilištu, nije činio pogodnim slučajno uzorkovanje i za ispitanice nenajavljeno i nepripremljeno vođenje razgovora. Zbog strukture pitanja, ciljnu grupu su činile isključivo majke/žene sa iskustvom rađanja, koje su selektovane prema unapred utvrđenim kvotama iz svakog od okruga u Srbiji, uzimajući pri tom u obzir veličinu okruga i udeo seoskog i gradskog ženskog

stanovništva koje je rađalo, u svakom od njih. U uzorku su planski, približno podjednako, zastupljene žene iz svih uzrasnih grupa: najmlađu su činile žene od 18 do 29 godina (31.4%), srednju od 30 do 45 (37.5%) i najstariju, od 46 do 60 godina (31.1%). Žene starije od 60 godina nisu uključene u uzorak, zbog velike vremenske distance u odnosu na iskustvo porođaja, zasnivanje porodice i prve godine roditeljstva, što su pitanja koja su bila u fokusu ovog istraživanja. Mreža ispitanica je na terenu pravljenom prigradnom metodom, uz ograničenja: mreža se nije smela formirati na osnovu kontakta među bliskim rođakama (srodstvo prvog i drugog kolena), niti na osnovu bliskih poznanstava, uz dodatna ograničenja dozvoljenog broja ispitanica u istim ulicama, stambenim zgradama i blokovima, što je prilikom kontrole rada anketara proveravano. Najveći broj ispitanica u uzorku je iz beogradskog regiona (35.2%), zatim iz Šumadije i zapadne Srbije (22.7%), iz južne i istočne Srbije (22.2%), iz Vojvodine (17%) i najmanje sa severa Kosova (2.9%). Ostala obeležja uzorka nisu unapred planirana.

S obzirom na stepen obrazovanja, 4.7% ispitanica ima nisku stručnu spremu (osnovnu školu i niže), trogodišnje srednjoškolsko obrazovanje ili zanat ima 8.4% ispitanica, dok ih je najviše sa srednjom stručnom spremom (48.2%). 32.6% ispitanica ima završenu višu ili visoku školu i 6.2% master ili doktorat. Ukupno oko 30% ispitanica ili nije zaposleno ili obavlja veoma nesigurne vrste kratkoročnih poslova. Što je niži stepen obrazovanja, viši je stepen nezaposlenosti (21.9% ispitanica sa osnovnom školom i 29.8% sa trogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem ili zatim je nezaposleno, naspram 16.1% onih sa visokim obrazovanjem). Takođe, što je viši nivo obrazovanja, vrsta zaposlenja je sigurnija (dok je 54.2% ispitanica sa visokim obrazovanjem stalno zaposleno, svega 24.7% onih sa završenom osnovnom školom ima stalno zaposlenje). Najmlađa generacija je u najnepovoljnijem položaju kada je u pitanju zaposlenje. Procentualno ih je najviše među nezaposlenima, među onima koji rade „na crno” i među onima koji obavljaju nesigurne honorarne poslove na osnovu ugovora ili na određeno vreme. Nasuprot tome, najmanje ih je među stalno zaposlenima i bliže su najstarijoj nego srednjoj generaciji po broju onih koje su opredeljene kao domaćice.

Materijalni standard ispitanica je veoma nizak. Bez obzira što je naš uzorak zakrivljen ka visoko obrazovanim ženama, prosek primanja je daleko niži od zvaničnog proseka ličnih primanja u Srbiji.¹ U našem uzorku, 14.7% ispitanica ima lične me-

1 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, prosečna neto zarada u Srbiji isplaćena u septembru 2017. iznosila je 48.2 hilj. dinara, a bruto zarada 66.4 hilj. dinara.

sečne prihode ispod 150 evra (u dinarskoj protivvrednosti). Čak 46.9% ima platu od 150 do 300 evra, 29.1% između 300 i 500, 5.9% od 500 do 700 i svega 3.4% preko 700 evra. I u ovom slučaju, uz odgovarajuću statističku značajnost, najmlađe generacije imaju najniže mesečne prihode i najmanje ih je među onima koji imaju najviše plate.

Supruzi ispitanica u proseku imaju znatno veće mesečne prihode od ispitanica, što i dalje vodi održanju ili obnavljanju (perpetuiranju) slike o muškarcima kao hraniteljima porodice i reprodukovanju patrijarhata, bez obzira na to što su ženski resursi raspoređeni danas podjednako i na posao i na kuću. Primanja ispod 150 evra ima samo 4.7% supružnika ispitanica, od 150 do 300 31%, između 300 i 500 37.9%, dok 16% ima platu između 500 i 700 evra. Platu preko 700 evra ima 10.4% supružnika ispitanica. I u ovom slučaju, najmlađe ispitanice su najviše opterećene ovom razlikom. Mada njihovi partneri nemaju u proseku niža primanja od partnera starijih ispitanica, primanja samih žena najmlađe generacije su znatno niža u odnosu na starije generacije, pa je time i unutarporodična razlika u primanjima veća, što je dodatni pokazatelj da se upravo u najmlađoj generaciji dešava promena ka retraditionalizaciji. Pritom, što su ispitanice niže obrazovane, razlika između stepena obrazovanja njih i njihovih supruga je veća, što kumulativno ispitanice sa nižim primanjima i nižim stepenom obrazovanja stavlja u daleko neravnopravni položaj u odnosu na one kod kojih je konstatovano prisustvo samo jednog od ovih indikatora neravnopravnosti. Ovi pokazatelji ukazuju na snažne strukturne promene ka repatrijarhalizaciji partnerstva ka rodnom modelu unutar kog se podrazumeva da muškarac ima više moći i vrši funkciju hranitelja porodice, a ovakvim promenama najviše su pogođene najmlađe generacije.

Prema bračnom statusu, ogromna većina ispitanica je u braku (76.6%), a zajednički život je organizovan pretežno u nuklearnim porodicama (65.6%), u proširenim porodicama živi 24.8%, dok jednoroditeljskih porodica ima 8% (preostali žive u samačkim porodicama ili se nisu izjasnili). Ispitanice nižeg obrazovanja češće žive u proširenim porodicama, a to se takođe odnosi i na one sa nižim ličnim prihodima. Kao što je i očekivano, najmlađih je najviše među ženama koji su vanbračnoj zajednici (13.5%), ali među njima nisu zabeleženi neki drugi tipovi alternativnih kohabitacija. U svim generacijama, nuklearna porodica je neupitna kao osnovni način organizovanja porodičnog života, a o položaju razvedenih žena najbolje svedoči podatak da je čak 36.8% među njima moralo da pokrene sudsku parnicu kako bi počele da dobijaju alimentaciju za decu, te da 39.5% ispitanica koje su razvedene uopšte ne prima alimentaciju, a 20% njih je prima neredovno.

Porodice naših ispitanica uglavnom organizuju život stavljajući novac u zajednički budžet (58.6%) i u relativno niskom procentu imaju jasno odvojene budžete od svojih partnera (17.4%). Nizak je procenat onih koje se oslanjaju prevashodno na primanja supruga u pokrivanju kućnih troškova (12.5%). Još je niži procenat onih (8.7%) koje kućni budžet i obaveze pokrivaju isključivo na osnovu svojih ličnih primanja. Odluke o raspodeli kućnog budžeta se uglavnom donose zajednički (67.5%). Međutim, bitno je uočiti da je među 11.8% ispitanica koje imaju mali uticaj na raspodelu kućnog budžeta najveći udeo nezaposlenih i domaćica (39.2%). Žene koje novčano ne doprinose porodici imaju znatno manje moći u porodičnom krugu, čime su dodatno naročito opterećene najmlađe žene. Više od četvrtine ispitanica nema uopšte rešeno stambeno pitanje (26.1%).

Ovi pokazatelji su zbirno važni indikatori neravnopravnih odnosa u porodici i ukrštenog kumulativnog povećanja ženske neravnopravnosti kada udruženo deluju nizak stepen obrazovanja, odsustvo ili nesigurnost zaposlenja, prošireni tip porodice i loše stambeno rešenje.

Kao što je već rečeno, naš uzorak su činile isključivo žene sa iskustvom rađanja, tako da u njemu nema nijedne ispitanice bez dece. Njih 39.3% ima jedno dete, 49.9% dva, 9.3% tri i 1.5% više od troje. U proseku su ispitanice rađale svoje prvo dete sa 24.7 godina, drugo sa 27.7 i treće sa 30.6 godina. Iako se većina ne bi odlučila na dalje rađanje dece (najvećim delom zbog loših širih društvenih uslova za ostvarenje roditeljstva), najveći broj ispitanica smatra da bi bilo idealno imati troje dece.

Primetan je znatan udeo starih lica kojima je potrebna briga unutar domaćinstva. To su najčešće majka, svekar ili svekrva. Reč je o 17% ispitanica, među kojima čak 38.6% preuzima kompletnu, a ne samo delimičnu brigu o starim licima u porodici – čišćenje, pranje, kuvanje, medicinski nadzor, posredovanje u komunikaciji i druženje, kao i pružanje finansijske pomoći. U svega 16.3% slučajeva u porodicama koje imaju stare članove o kojima je potrebno posebno brinuti, ispitanice nemaju nikakve obaveze. Drugim rečima, briga se i ovde potvrđuje kao prevashodno ženski posao koji se podrazumeva, a koji u ovom slučaju najviše opterećuje ispitanice najstarije generacije. Ovaj teret u većoj meri pada na siromašnije ispitanice iz seoskog okruženja, ali je interesantno da ne zavisi od stepena obrazovanja. Visokoobrazovane ispitanice preuzimaju takođe kompletan teret oko brige za stare u odnosu na muške članove domaćinstva, s tim što one u proseku imaju veća primanja i mogućnosti plaćanja nekih od usluga. Pored toga, deo ispitanica (17.4%) ima obaveze oko

10 | brige za stare i izvan svog domaćinstva. I u ovom slučaju, ispitanice u najvećoj meri

(38.4%) preuzimaju kompletnu brigu o njima. To se podjednako odnosi na ispitanice svih generacija.

Rezultati istraživanja ne ukazuju na unapređenje ravnopravnosti žena u srpskom društvu danas. Generalno, primanja žena su znatno niža u odnosu na njihove partnere, a životni balans između privatnog i javnog života je i dalje narušen visokom opterećenošću žena podelom poslova i odgovornostima u kući, u uslovima u kojima budžet porodice zavisi od plaćenog rada muškaraca i žena. U porodicama se uporno održava rodna segregacija u podeli poslova, a teret brige za stare i bolesne pada u celini na žene. Prema više pokazatelja, sistem vrednosti žena/majki u Srbiji formira se danas u pravcu repatrijarhalizacije, a pokazatiji ovog istraživanja upućuju takođe na zaključak da razvijanje demokratske političke kulture nije moguće u uslovima opšteg pada životnog standarda.

Retrogradni smer se najviše prepoznaje kroz društveni položaj žena najmlađe generacije. Njihov materijalni položaj je najnesigurniji, visina primanja i udeo među zaposlenima najniži, a samim tim i zavisnost od partnera i neposrednog društvenog okruženja veća. Istovremeno, kao što će se videti iz analiza predstavljenih u tekstovima koji slede, tradicionalna podela rodnih uloga, opterećenost žena kućnom poslovima i brigom kod ove generacije se ne smanjuje, već uporno održava. Po mnogim obeležjima, kao što su stepen konzervativizma, nacionalizma ili patrijarhalnosti, generacija najmlađih je sličnija generaciji najstarijih žena, a kao najemancipovanije se pojavljuju žene srednje generacije.

Svi ovi procesi snažno upućuju na zaključak da bez politika usmerenih na povećanje kvaliteta života žena strategije populacione politike ne mogu imati pozitivan, a još manje demokratski efekat. Istovremeno, rezultati ovog istraživanja opravdavaju zaključak da promene u javnoj sferi, sprovedene uspostavljanjem novih zakona i normi o rodnoj ravnopravnosti, neće same po sebi dovesti do trajnijih promena u privatnoj sferi, da se nalaze u koliziji sa njom, te da je rad na povećanju životnog blagostanja i životnog balansa žena generalno osnovna i neophodna karika koja nedostaje u rodnim politikama u Srbiji danas.

*Nada M. Sekulić
Isidora Jarić
Ognjen Radonjić*